

İSMET İNÖNÜ'NÜN “BARIŞ POLİTİKASI”NIN ÜNİVERSİTE BOYUTU: İSMAYIL HAKKI BALTACIOĞLU VE TEVFİK SAĞLAM'IN ÜNİVERSİTEYE GERİ DÖNÜŞLERİ

ISMET INONU'S “PEACE POLICY” AS REFLECTED ON
THE UNIVERSITY: THE REINSTATEMENT OF İSMAYIL
HAKKI BALTACIOĞLU AND TEVFİK SAĞLAM TO THEIR
POSTS AT THE UNIVERSITY

Cağfer GÜLER*

Makale Bilgisi

Başvuru: 13.01.2022

Kabul: 30.01.2022

Article Info

Received: Jan, 13, 2022

Accepted: Jan, 01, 2022

Öz

Milli Şef Dönemi'nin ilk zamanlarındaki önemli sorunlardan biri, Atatürk Dönemi'nde bir nedenle siyasi hayattan uzaklaşmak durumunda kalmış bazı muhaliflerin yeniden siyasi hayata dönüş imkânını bulmalarıydı. Bu imkânı sağlayan yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü idi. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İzmir Suikastı Davası ve son olarak başarısızlıkla biten Serbest Fırka denemesindeki bazı muhalifler siyasi hayata kazandırılmışlardı.

Üniversite tarihimizin önemli dönüm noktalarından biri, 1933 Üniversite Reformu ve bu reformun bir yönünü oluşturan tasfiye hareketi idi. Bu tasfiye iki aşamada gerçekleştirilmişti. Birinci tasfiye 1933'te, ikincisi ise 1934'te gerçekleşmişti. Her iki tasfiye hareketi ister istemez bazı isimler için mağduriyet havası yaratmıştı. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu birinci tasfiye ve Tevfik Sağlam ise ikinci tasfiye hareketinin muhatapları arasındaydılar.

1938 sonrasında İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasıyla, sınırlı sayıda da olsa, üniversite reformunun tasfiye mağdurlarının üniversiteye kazandırılması doğrultusunda adımlar atılmıştı.

Baltacıoğlu örneğinde, İnönü'nün yanı sıra Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in rolü önemliydi. Tevfik Sağlam'ın üniversiteye dönüşü, eski muhalifler örneğinde olduğu üzere, İnönü inisiyatifi kullanmıştı.

* Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, caferguler@yahoo.com, Orcid: 0000-0001-8955-6424, Ankara, Türkiye.

Anahtar Kelimeler: Milli Şef, Üniversite Tarihi, İsmet İnönü, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Tefik Sağlam

Abstract

One of the important problems in the early days of the National Chief Period was that some opponents who had left political life for some reason during the Atatürk Period found the opportunity to return to political life. The new President who provided this opportunity was İsmet İnönü. Some opponents related either the opponent circles from the Progressive Republican Party or connected with the Assassination Plot in İzmir and also those connected with the Free Republican Party trial which ended unsuccessfully, were brought into political life.

One of the important turning points in Turkish university history was the 1933 University Reform and the "dismissal movement of academics from university (removal of academicians from their posts)", which constituted an aspect of this reform. This "removal/dismissal" movement was carried out in two stages. The first removal from posts took place in 1933 and the second in 1934. Both elimination movements inevitably created an atmosphere of victimization for some names. İsmail Hakkı Baltacıoğlu was among the addressees of the first removal and Tefik Sağlam was among the addressees of the second removal movement.

After İnönü became the Turkish President in 1938, steps were taken to reinstate the dismissed victims of the university reform period to the university.

In the case of Baltacıoğlu, the role of Minister of National Education Hasan Ali Yücel was significant, along with İnönü. Tefik Sağlam's return to university had used İnönü's initiative as in the case of former opponents.

Keywords: National Chef, History of University, İsmet İnönü, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Tefik Sağlam

Giriş

Türkiye’de “*Milli Şef Dönemi*” olarak anılan 1938-1945 yılları İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı ve CHP Genel Başkanlığı’nın ilk yedi yılını kapsamaktaydı. 1924’te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile başlayıp İzmir Suikastı ile devam edip nihayetinde 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası ile sonuçlanan siyasi hayatımızın dalgalanmaları arasında bazı siyasiler politik yaşamdan ayrılmak zorunda kalmışlardı¹. Atatürk’ün sağlığında Ali Fuat Cebesoy ile Refet Bele Cumhuriyet Halk Fırkası’na üye olmaksızın Atatürk’ün desteğiyle bağımsız olarak meclise girmişlerdi². Atatürk’ün

¹ Bu kişiler arasında, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Rauf Orbay, Hüseyin Cahit Yalçın, Halide Edip ile Adnan Adıvar, Emekli General Cemal Mersinli ve Ali Fethi Okyar vardı.

² Ali Fuat Cebesoy, IV. Devre’de 1933 yılında yapılan bir ara seçimde TBMM. Girmişti. V. Devrede (1935-1939) ise Cebesoy ve Refet Bele bağımsız olarak TBMM’ye girmişlerdi. Bkz.

ölümünden sonra İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi ile başlayan yeni dönemde İnönü'nün isteğiyle bu kimi "eski muhalifler"ın yeniden siyasi hayata kazandırılmaları için çaba sarf edilmişti³. Bundan dolayı İnönü'ye dair biyografilerde ve Milli Şef Dönemi'ne ilişkin monografilerde, "barış politikası"na uzun uzadıya değiniliyordu⁴.

Yukarıda bahsedilen "eski muhalifler"ın siyasete kazandırılmaları çerçevesinde İsmet İnönü'nün bu politikasının -örneklerinin sayısı sınırlı olsa da- üniversite boyutu ile de değerlendirilmesi gerektiği düşünülmelidir⁵. Çünkü birinci isim olarak ele alınacak olan İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu 1933 Üniversite Reformu ile birlikte ilmi kalitesi olmasına rağmen tasfiye listesine girdi. Baltacıoğlu bu tasfiyenin haksızlığa uğramış birkaç isminden biri olarak değerlendirilmiştir⁶. Buna ilaveten Baltacıoğlu'nun başarısızlıkla sonuçlanan

İhsan Güneş, *Atatürk Dönemi Türkiye'si'nde Milletvekili Genel Seçimleri, (1919-1935)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 447; Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, C. I, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 178.

³ İnönü'nün inisiyatifi ile önce 31 Aralık 1938'deki Ara Seçimlerde sonra II. Aşamada 1939 Genel Seçimlerinde ve nihayet 1939 yılının Ekim ayında yapılan bir Ara Seçimde eski muhaliflerin büyük bir kısmı milletvekili seçilmişti. Ali Fuat Cebesoy ile Ali Fethi Okyar'ın Milli Şef Dönemi Hükümetlerinde bakanlık görevinde bulunmuşlardı.

⁴ Şevket Süreyya Aydemir, İsmet İnönü'yü anlattığı III ciltlik "II. Adam" adlı biyografisinin II. Cildinde İnönü'nün bu barış politikasını "dargınlar barışıyor" başlığı altında incelemişti. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *II. Adam*, C. II, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1968, s. 44-48; Şerafettin Turan İnönü'nün bu politikası "eski karşıtlarla birlikte çalışma" isimli başlık altında yazmıştı. Bkz. Şerafettin Turan, *İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 136-140; Cemil Koçak ise oldukça ayrıntılı Milli Şef dönemini anlatan monografisinde bu gelişmeyi "İnönü'nün barış politikası" başlığı altında yazmıştı. Bkz. Koçak, *a.g.e.*, C. I, s. 173-182; C. II, s. 41-46, 106-110; Osman Akandere, Milli Şef Dönemi'ne dair kitabında bu tür gelişmeleri İnönü'nün "barış politikası" adıyla yorumlamıştır. Osman Akandere, *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 91-94; Hakkı Uyar, Tek Parti CHP üzerine yazdığı kitabında, "İnönü'nün muhaliflerle barışma politikası" başlığını kullanmıştı. Bkz. Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayınları, İstanbul 1998, s. 338-339.

⁵ Atatürk'ün sağlığında 1933 Üniversite Reformu'nda tasfiyeye uğrayan bazı isimler yeni kurulan DTCF'ye alınmıştı. Örneğin Ali Muzaffer Göker ve Fazıl Nazmi Örkün gibi. Muzaffer Göker DTCF'nin bir süre Dekanlığını da yapmıştı. Ayrıca bu iki isim Atatürk'ün sağlığında milletvekili de seçilmişlerdi. Muzaffer Göker (IV, V ve VI. Dönemler), Fazıl Nazmi Örkün (V ve VI. Dönemler). Bkz. Azmi Süslü, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin 50 Yıllık Tarihi*, DTCF. Yayınları, Ankara 1986, s. 39, 452; Ali Muzaffer Göker için ayrıca bkz. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, C. II, TBMM Vakfı Yayını, Ankara 1996, s. 380-381; Fazıl Nazmi Örkün için bkz. İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi V. Dönem*, C. II, TBMM Vakfı Yayını, Ankara 2001, s. 161-162.

⁶ Hilmi Ziya Ülken, 1993 Reformu'nu değerlendirirken şu yorumda bulunmuştu: "Acele yapılan bu tasfiye hareketinde Baltacıoğlu, Ferit Kam, Kemal Cenap, Hamdi Hoca gibi değerli bilim adamları kadro dışında kalmıştı." Bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 3. Baskı Ülken Yayınları, İstanbul 1992, s. 464; Hilmi Ziya Ülken'in tasfiye dilenler

1930'daki Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesinde aktif bir görev alması da anımsanacak⁷ olursa adı geçen kişiye yönelik tasfiyenin siyasi boyutunun varlığı da hesaba katılmalıdır.

Tevfik Sağlam'ın İsmet İnönü zamanında üniversiteye geri dönmesi ise, anlamı ve sonuçları itibariyle incelenmeye değer bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Sağlam, daha üniversiteye dönmeden bir yıl önce İnönü'nün isteği üzerine 1933 Üniversite Reformu'nun yedi yıllık uygulamasını değerlendiren bir raporu kaleme almış⁸ sonrasında 1942'de III. Dâhiliye Kliniği -yani Sağlam'ın 1934'te kaldırılan kliniği kurularak başına getirilmiş⁹, böylelikle tasfiye edildiği Fakültesine dönen yegâne akademisyen olmuştur¹⁰. Sağlam, 1943'te İstanbul Üniversitesi'nin rektörü yapılmış¹¹ üniversitelere özerklik tanıyan 1946 tarihli 4936 sayılı Kanun'un çıkmasında emeği geçmiştir.¹²

A- İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978)¹³, II. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren pedagoji konusunda verdiği eserlerle ön plana çıkmış önemli bir

arasına koyduğu Kemal Cenap Berksoy aslında tasfiye dilmemişti. Hamdi Hoca bahsettiği kişi ise ünlü patoloji uzmanımız Hamdi Suat Aknar idi.

⁷ Baltacıoğlu, SCF.'nin İstanbul İl Başkanlığı'nı üstlenmiş, basında da Dr. Reşit Galip ile polemige girişmişti ki, Dr. Reşit Galip 1933 üniversite Reformu esnasında Milli Eğitim Bakanı idi.

⁸ Söz konusu raporun metni için bkz. Tevfik İsmail Gökçe-Neşati Üster, *Tevfik Sağlam*, C.III, Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği Yayını, İstanbul 1971, s. 80-99.

⁹ Tevfik Sağlam, 3. İç hastalıkları kliniği açış dersinde şu ifadeleri kullanmıştı: "Cumhur Reisimiz ve büyük Milli Şefimiz İsmet İnönü, bu sene üniversitemizi ziyaretleriyle şerefliendirdiği vakit Tıp Fakültesinin ve bilhassa klinik sınıflarının talebe sayısına nispetle öğretim vasıtalarının yetmez bir halde olduğunu, her vakit ki kesin ve şaşmaz görüşleriyle, takdir ve buna acil bir çare bulunmasını ve bu arada yeniden bir iç hastalıkları kliniğinin kurulmasını emir buyurmuşlardı. Milli Şefimizin yüksek emirleri pek kısa bir zamanda yerine getirildi." Bkz. Gökçe-Üster, *a.g.e.*, C.III, s. 195.

¹⁰ Emre Dölen'in V ciltlik *Türkiye Üniversite Tarihi* kitabının III. cildindeki tasfiye edilenlerin listesine ve biyografilerine bakılarak bu sonuca varılmıştır. Bkz. Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi Darülfünun'dan Üniversiteye Geçiş Tasfiye ve Yeni Kadrolar*, C. III, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 326-444.

¹¹ Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi, C. IV: İstanbul Üniversitesi (1933-1946)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010, s. 365.

¹² Tevfik İsmail Gökçe-Neşati Üster, *Tevfik Sağlam*, C.I, Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği Yayını, İstanbul 1966, s. 123.

¹³ Baltacıoğlu'nun kendi kaleminden hayatı çıkardığı *Yeni Adam Dergisi*'nde tefrika edilmişti. Yıllar sonra bu tefrika oğlu Ali Baltacıoğlu tarafından sadeleştirme yapılarak ve notlandırılarak yayımlanmıştır. Bkz. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Hayatım*, Yayına Hazırlayan, Ali Y. Baltacıoğlu, Dünya Yayınları, İstanbul 1998; Ülken, *a.g.e.*, s. 450-456; İrfan Erdoğan, *Cumhuriyetçi Muhafazakâr İsmail Hakkı Baltacıoğlu Bir Eğitim İnkılapçısının Hayatı*, 2. Baskı Alfa Yayınları, İstanbul 2021.

eğitimcimizdi¹⁴. Baltacıoğlu'nun 1912 yılında yazdığı "*Talim ve Terbiyede İnkılap*"tan¹⁵ 1932'deki "*İçtimai Mektep*"¹⁶ başlıklı eserine kadar kendisine Türk Eğitim Tarihinde mümtaz bir yer edinmesi sağlayan eserler kaleme almıştır¹⁷. Baltacıoğlu bu nitelikleri ile Osmanlıdan Cumhuriyete intikal eden önemli bir bilim adamı ve düşünürümüz olmuştur. Hilmi Ziya Ülken bir eserinde Baltacıoğlu'nun Türk düşünce ve eğitim tarihindeki yerinin aşağıdaki ifadelerle değerlendirmişti. "*Baltacıoğlu 1908 Meşrutiyet hareketinden sonraki yıllarda dersleri, konferansları, yazıları ve pedagoji sergileri ile hasılasız çalışmış, yeni eğitim ve öğretimin temellerinin atma bakımından Türkiye'de Satı'dan sonra en büyük görmüştür.*"¹⁸

Baltacıoğlu 1913'te Darülfünununda Terbiye Muallimi olarak akademik kariye başlamış 1919'da terfi ederek müderris olmuş, bu unvanıyla kadro harici kaldığı 1993 Reformu'na kadar çalışmıştır. Baltacıoğlu ayrıca Maarif Nezareti'nde üst düzey çeşitli görevlerde bulunmuştur. Baltacıoğlu 1920'de Darülfünunun Edebiyat Medresesi Meclis-i Müderrisin Reisi (Dekanlık) 1923-1925 yılları arasında da Darülfünunun Eminliği (rektör) yapmıştır.

Baltacıoğlu, Cumhuriyetin ilk yıllarında, eğitim, kültür ve inkılaplar konusundaki düşünceleri önemsenen ve görüşlerine başvurulmuş bir isim olarak karşımıza çıkmaktaydı. Örneğin, halifelik kaldırılmadan önce Şubat 1924'te Ankara'ya yaptığı bir ziyarette Atatürk'ün ona laiklik, halifelik ve inkılapların yapılış tarzı hakkındaki sorularına muhatap olmuş verdiği cevaplarla Atatürk'ün takdirini kazanmıştı¹⁹. Kısa bir süre sonra dönemin Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Baltacıoğlu'na Türk Milli Eğitimi hakkında ayrıntılı bir rapor istemesi üzerine Baltacıoğlu bu isteği yerine getirmiştir. 1929'da ise

¹⁴ Baltacıoğlu'nun eserlerinin tam listesi için bkz. Baltacıoğlu, *a.g.e.*, s. 326-328.

¹⁵ Yazdığı ilk önemli eseri idi. Hasan Ali Yücel, bu eserin kendisinin öğretmenlik mesleğine yönlendirdiğini yıllar sonraki bir yazısında şöyle vurgulamıştı. "Baltacıoğlu'nu Birinci Dünya Harbi içinde ilk defa görmüştüm. Balkan bozgunundan sonra yazdığı 'Talim ve Terbiyede İnkılap' adlı kitabını okumuştum. Bu kitap, adı gibi içi ile de, bugün için dahi yeni bir kitaptı ve kitaptır. Öğretmen olma kararımı değişmez hale getiren, onun satırlarına yansımış kültür ve terbiye ruhu olmuştu." Bkz. Mustafa Çıkar, *Hasan Ali Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara 1997, s. 35.

¹⁶ Ülken'e göre bu kitap Baltacıoğlu'nun "bütün çalışmaları arasında en orijinalidir." Bkz. Ülken, *a.g.e.*, s. 452.

¹⁷ Türkiye'de Köy Enstitüleri hakkında doktora tezi hazırlayan Fay Kirby ilgili çalışmasının giriş kısmında Baltacıoğlu'nun Türk Eğitim Tarihindeki yerini şöyle değerlendirmekteydi. "Baltacıoğlu Türk pedagojisinin babası ve uluslararası ölçüde bir pedagoji düşünürü olarak tanınmaya hak kazanmıştır. Bu hakkı da ona batıdaki progresif hareketin başarılı bir tenkidini yapması ona kazandırmıştı." Fay Kirby, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, İmece Yayınları, Ankara 1962, s. 21.

¹⁸ Ülken, *a.g.e.*, s. 450.

¹⁹ Baltacıoğlu, *a.g.e.*, s. 294-296.

zamanın Milli Eğitim Bakanı Cemal Hüsnü Taray o zamanki adıyla Gazi Terbiye Enstitüsü'ne yeni bir biçim vermek için Baltacıoğlu'nu Ankara'ya çağırmişti²⁰.

1-Üniversiteden Uzaklaştırılma Süreci

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun 1933 Üniversite Reformu ile birlikte tasfiye edilen öğretim üyeleri arasında yer almasına yol açan gelişmeler zinciri adı geçen kişinin 1930 yılında kurulan ve kısa ömürlü olan Serbest Cumhuriyet Fırkası adlı muhalefet partisindeki faaliyetleri idi.

Baltacıoğlu, Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulduktan kısa bir süre sonra bu fırkanın İstanbul il başkanlığını²¹ üstlenmişti. 1930 Ekim ayının başlarındaki belediye seçimlerinden sonra Serbest Cumhuriyet Fırkası ile Cumhuriyet Halk Fırkası arasındaki ilişkiler, gerginleşmişti²². İşte bu gergin günlerde Baltacıoğlu, Serbest Cumhuriyet Fırkası taraftarı olan Yarın Gazetesi'nde, Atatürk'ün iki fırka arasında tarafsız kalmasını isteyen bir makale kaleme almıştı²³. Bu makale Atatürk'ün tepkisini çekmiş ve Atatürk'ün isteğiyle Dr. Reşit Galip Bey CHF. Yayın organı Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde çok sert bir cevabi yazı yazmıştı²⁴. Serbest Cumhuriyet Fırkası iki fırka arasındaki gerginliğinin giderilememesi üzerine yöneticileri tarafından feshedilmişti²⁵.

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu ile Serbest Cumhuriyet Fırkası günlerde yukarıda bahsedilen polemige giren Dr. Reşit Galip Bey, 19 Eylül 1932 tarihinde Maarif Vekâlet'ine getirilmiştir. Kısa bir süre sonra Baltacıoğlu'nun Güzel Sanatlar Akademisi'nde vermiş olduğu "Resim pedagojisi" dersi kaldırılacaktı. Dolayısıyla Maarif Vekâlet'inin bu tasarrufu, gelecek yıl yapılacak olan üniversite reformunun bir parçası olan tasfiye hareketinin içine Baltacıoğlu'nun gireceğinin bir işareti olarak değerlendirmek mümkündür²⁶.

Üniversite tarihimiz bakımından 1933 Üniversite Reformu'nun özel bir yeri ve anlamı vardı²⁷. Bu reformun tamamlayıcı unsuru yapılan tasfiye

²⁰ Baltacıoğlu, *a.g.e.*, s. 308-309, 315.

²¹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 258.

²² Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, 2. Baskı, Baha Matbaası, İstanbul 1969, s. 63-64.

²³ Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 61-62.

²⁴ Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 121-124.

²⁵ Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 92-93.

²⁶ Dölen, *a.g.e.*, C.III, s. 420 ; Ayrıca görevden uzaklaştırma yazısı için bkz. Baltacıoğlu, *a.g.e.*, s. 315.

²⁷ Bu reform hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. Dölen, *a.g.e.*, C.III, s. 79-230; Ali Arslan, *Darülfünun'dan Üniversite'ye*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995; Ayrıca Alman bilim adamlarının bu reformları Türkiye'ye gelmeleri hakkında bkz. Horst Widmann, *Atatürk ve*

hareketiydi. Yani yeni kurulan İstanbul Üniversitesi'ne eski İstanbul Darülfünunundan bazı eski hocaların alınmamalarıydı²⁸. Baltacıoğlu da alınmayanlar arasındaydı. Baltacıoğlu'nun II. Meşrutiyet'ten 1933'e kadar yaklaşık 20 yıllık akademik kariyeri esnasında vermiş olduğu eserlerle tasfiye listesine girmesi, bizzat 1933 reformuna kaynak teşkil eden İsviçreli Albert Malche tarafından bile uygun görülmemiştir²⁹. Bundan dolayı Baltacıoğlu'nun maruz kaldığı bu muamele Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndaki faaliyetleri ile ilişkilendirmek daha makul bir yorum olacaktır³⁰. Çünkü Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ileri gelenlerinden Ağaoğlu Ahmet Bey de yapılan tasfiyeden nasibini almıştı³¹.

2- Üniversiteye Geri Dönüşü

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, üniversiteden ayrılmak zorunda kaldıktan sonra Türk fikir hayatında önemli bir yeri olan Yeni Adam Dergisi'ni 1934 yılında çıkarmaya başlamıştı³². Baltacıoğlu, Yeni Adam Dergisi'nin 1941 yılına ait sayılarında tefrika şeklinde yayımlandığı anılarında üniversiteye geri dönüşüne ilişkin şu anısına yer vermişti.

"İki yıl önce Maarif Şurası'na çağrıldım. Kurultay biteceğe yakın Milli Şef üyeleri sarayda kabul buyurmuşlardı. Beni gördükleri zaman tahminlerimin üstünde olarak iltifat buyurdular ve Eğitim Bakanı'ndan benim hakkında bilgi aldılar. Sonunda da sormuşlardı –İsmail Hakkı Bey Maarifte eylemlerle bir görev sahibi midirler? Eğitim Bakanı cevap vermişti – Hayır efendim Darülfünun tensikatında açıkta kalmışlardı.

*Bu görüşme on yıl sefalet ve ıstırap hayatımın sonu ve bir huzur ve sükûn devrinin verimli başlangıcı olmuştu. O tarihten sonra çeşitli nedenlerle Ankara'ya gidip geldim. Her defasında da Eğitim Bakanı'nı görüyor ve Milli Şefin hakkımdaki yüksek yakınlıklarımı öğrenmekle mutlu oluyordum."*³³

Baltacıoğlu'nun, üniversiteye dönüşünü başlatan gelişme Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanlığı ve CHP Genel başkanlığına İsmet İnönü'nün seçilmesi idi. Yukarıda giriş kısmında söz edildiği üzere İsmet

Üniversite Reformu, 2. Baskı, Çev. Aykut Kazancıgil-Serpil Bozkurt, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000.

²⁸ Bu tasfiye hakkında en ayrıntılı ve biyografilerle dolu liste için bkz. Dölen, *a.g.e.*, C. III, s. 321-444.

²⁹ Dölen, *a.g.e.*, C. III, s. 420; Erdoğan, *a.g.e.*, s. 238.

³⁰ Dölen, *a.g.e.*, C. III, s. 420.

³¹ Dölen, *a.g.e.*, C. III, s. 386; Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul ?, s. 109, 137.

³² Baltacıoğlu, *a.g.e.*, s. 318-324.

³³ Baltacıoğlu, *a.g.e.*, s. 324.

İnönü'nün “*İnönü'nün barış politikası*” olarak adlandırılan bir yeni çizgi izlenmeye başlanmıştı. Atatürk döneminde siyasetten ayrılmak zorunda kalmış eski muhalifler yeniden siyasi hayata kazandırılacaklardı³⁴. “*İnönü'nün barış politikası*” sadece Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile başlayıp İzmir Suikastı davası ile sonuçlanan gelişmelerde yer alan isimleri kapsamıyordu. İnönü, Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra siyasi hayattan ayrılmak zorunda kalanları da barış politikasına dâhil etmişti.

Ali Fethi Okyar, 1938 yılının son gününde yapılan ara seçiminde yeniden milletvekili seçilmiş ve II. Refik Saydam Hükümeti'nde Adalet Bakanlığı görevinde bulunmuştur (26 Mayıs 1939-12 Mart 1941)³⁵.

Baltacıoğlu'nun üniversiteye geri dönüşünde kuşkusuz İnönü'nün “*barış politikası*” diye adlandırılan yaklaşımın önemli bir payı olmakla birlikte dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ve bakanlığın yüksek bürokratlarının katkısı vardır.

Hasan Ali Yücel II. Celal Bayar Hükümeti'nde Saffet Arıkan'ın yerine Milli Eğitim Bakanlığı'na getirilmişti³⁶. Yücel Baltacıoğlu'nun Darülfünundan öğrencisiydi. Yıllar sonra Yücel bir yazısında Baltacıoğlu'nu anlatırken, onun 1912 tarihli “Talim ve Terbiye İnkılap” adlı eserinin üzerindeki etkisini şu şekilde anlatmıştı. “Öğretmen olma kararımı değişmez hale getiren onun satırlarına yansımış kültür ve terbiye ruhu olmuştur Profesörken öğrencisi, tahsilden sonra dostu, mecliste arkadaşı ve her zaman yakını oldum.”³⁷

Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1939'daki yüksek bürokrasisi Baltacıoğlu'nun Darülfünundan öğrencileri idi. Örneğin Reşad Şemseddin Sirer, 1939-1941 arası Talim ve Terbiye Kurulu üyesi, 1941-1942 yıllarında ise üniversitenin özerk olmadığı ve Milli Eğitime bağlı bulunduğu Yüksek Tedrisat Genel

³⁴ Aydemir, *a.g.e.*, s. 44-48; Turan, *a.g.e.*, s. 136-140; Koçak, *a.g.e.*, C. I, s. 173-182; C. II, s. 41-46, 106-110; Akandere, *a.g.e.*, s. 91-94

³⁵ Koçak, *a.g.e.*, C. I, s. 177; Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili*, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 1997, s. 59; Türkiye, Aynı ara seçimlerde Ağaoğlu'nun yeniden milletvekili olacağı yönünde haberler çıkmışsa da bu haber yalanlanmıştı. Bkz. Koçak, *a.g.e.*, C. I, s... 179; 1943 yılı Genel Seçimlerinde Ahmet Ağaoğlu'nun kızı Tezer Taşkiran milletvekili seçilecekti. 1946 ve 1950 seçimlerinde de CHP listesinden meclise girecekti. Bkz. Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, Yayına Hazırlayan Cemil Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 28.

³⁶ Hasan Ali Yücel hakkında bkz. Çıkar, *a.g.e.*; Yücel hakkında son çıkan biyografi Tanıl Bora'ya aitti. Tanıl Bora, *Hasan Ali Yücel*, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.

³⁷ Çıkar, *a.g.e.*, s. 35.

Müdürlüğü'nü yapmıştı³⁸. Baltacıoğlu'nun bir başka öğrencisi ise Talim ve Terbiye Kurulu üyesi olan Kadri Yörükoğlu idi³⁹.

Baltacıoğlu I. Maarif Şurası'nda İnönü ile yaptığı konuşmayı anılarında "hayatımda bir dönüm noktası" diye adlandırmıştı⁴⁰. İnönü'nün Baltacıoğlu'nun üniversiteye dönmesine sıcak bakmasına⁴¹, Bakan Yücel'in pozitif tavrına rağmen⁴² bu süreç 3 yıl gibi uzun bir zaman almıştı. Baltacıoğlu'nun üniversiteye dönüşündeki bu gecikmenin nedeni hakkında konuya değinenler arasında görüş birliği yoktur. Bir görüşe göre gecikmenin nedeni Hasan Ali Yücel'in aslında Baltacıoğlu'nun üniversiteye dönmesine

³⁸ Bahir Sorguç, *1920'den 1981'e Milli Eğitim Bakanlığı*, MEB. Basımevi, Ankara 1982, s. 195, 235; Reşat Şemseddin Sirer, Mütareke günlerinde Darülfünundan öğrencisiydi o günlerde Darülfünunda Milli Mücadele'ye muhalif olan bazı isimleri öğrenciler protesto etmişler ve hatta bunların üniversiteden atılmalarını istemişlerdi. Bu olaylar esnasında Baltacıoğlu, atılması istenen hocaların bağlı bulunduğu Edebiyat Fakültesi'nin Dekanı idi. Bir yanlış anlama neticesinde öğrencilerin tepkisi Dekan Baltacıoğlu'na da yönelince Sirer hocasını cansiperane korumaya çalışmıştı. Bkz. Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyet'e Doğru*, Başnur Matbaası, Ankara 1971, s. 418-420.

³⁹ Sorguç, *a.g.e.*, s. 187.

⁴⁰ Baltacıoğlu, *a.g.e.*, s. 324.

⁴¹ Baltacıoğlu, 30 Mart 1940 tarihli mektubunda konuyu şöyle dile getirmekteydi: "Geçen akşam Maarif Vekili Hasan Ali Yücel otele geldi yatak odama çıktı şurdan burdan konuştuğuktan sonra, hocam, dedi geçen gece Reiscumhur sizden bahsetti ve İH Beyin Ankara'ya sık sık gelmesinden ve aramıza karışmamızdan çok menün oluyorum dedi. Ben de: Efendim, hocam zaten aramızdadır bizden ayrı değildir; her zaman ona müracaat edip istifade ediyoruz. Ancak kendisi çekingen adamdır, kendisine müracaat edilmedikçe sokulmaz, fakat hizmet istendiği zamanda evindeki ağır hastasını bırakıp gelir. Ama şahsına karşı yapılan ağır haksızlığı aynen yerinde tamir etmek, kendisini Ankara Üniversitesi Sosyoloji Kürsüsü'ne getirmek istiyorum, ne dersiniz diye sordum. Reiscumhur: bu işe pek memnun olurum buyurdular dedi. Kadroda 125 Lira maaşı asli yoktur. Bu yıl bütçeye yeni maaş konulmayacaktır. Bunun için ücret şeklinde verilecek. Buna bigünah itirazım olup olmadığını sordu ben de kabul ettim. Demek ki bu Haziran'dan itibaren maaş alacağım ve Teşrin'de derse başlayacağım. Bu iş bence olmuş gibidir." Bkz. Tuna Baltacıoğlu, *a.g.m.*, s. 122-123.

⁴² Yücel'in Milli Eğitim Bakanı olmasından hemen sonra Baltacıoğlu'nun maddi sıkıntılarını gidermeye yönelik jestler yapılacaktır. Yazdığı felsefe kitabının okullarda yardımcı kitap olarak okutulması, çıkardığı Yeni Adam Dergisi'ne Milli Eğitim Bakanlığı'nın abone olması ve ABD'de kendi imkânlarıyla okuttuğu oğlu Altan'ın masraflarının devlet tarafından karşılanması gibi. Bu gelişmeleri Baltacıoğlu'nun mektuplarından izlemek mümkündür. Bkz. Tuna Baltacıoğlu, *a.g.m.*, s... 119-121; Bakan Yücel, I. Maarif Şurası'nın toplanmasından önce eski hocasına yazdığı bir mektupta "hocamın emirlerini bekliyorum" ifadesini kullanmış ve hocasını şu şekilde onore etmişti: "Yeni Vekil haber göndermiş 'Hocamın emirlerini bekliyorum' demiş. Üniversite dışında hiçbir vazife kabul etmemeye karar verdiğimi, bununla birlikte hiçbir şey de istemediğimi bildirdim. Maarif Şurası'na Vekâlet beni de davet edecekmiş, hocam mutlaka gelsinler, reddetmesinler demiş, onun için Şura Toplantısında müzakerelerde bulunmak için 10-15 gün kalmak için Ankara'ya gideceğim." Bkz. Tuna Baltacıoğlu, *a.g.m.*, s. 111.

olumlu bakmamıştı⁴³. Bir başka görüş ise Baltacıoğlu'nun üniversiteye geri dönmesinde Bakan Yücel'in katkısının inkâr edilemeyeceği yönünde idi⁴⁴. Bu durum bazı araştırmacıları Bakan Hasan Ali Yücel'in Baltacıoğlu'nun üniversiteye dönmesine sıcak bakmamasıyla ilişkilendirmişlerdi⁴⁵. Oysa Hasan Ali Yücel, Bakan olduğu günden itibaren hocası Baltacıoğlu ile yakından ilgilenmiş, onun maddi sıkıntılarını hafifletmek için çeşitli girişimlerde bulunmuş, 1939 yılında Ankara'da toplanan Maarif Şurası'na, Neşriyat Kongresi'ne davet ederek onure etmişti⁴⁶. Bundan dolayı Baltacıoğlu'nun üniversiteye dönmesinde Hasan Ali Yücel'in olumlu rolü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır⁴⁷.

⁴³ En kapsamlı üniversite tarihimizi yazmış olan Emre Dölen, Yücel'in tavrını şu sözlerle anlatmıştı: "İnönü'nün kendisine Maarif'te etkin bir görev verilmesine ilişkin isteği iki yıla yakın bir süre sürüncemede bırakıldı. Sonunda kendisine Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ders verildi. Ancak 1941 yılı baharından 27 Temmuz 1942 tarihine kadar sürdürdüğü bu görev kadrosuz ve maaşsızdır. Bu dönemdeki hizmetlerine karşılık harcırah ve ücret tahakkuk ettirilmiş ise de bütçede karşılığı olmadığından ödenememiştir. Bu durum, dönemin Maarif vekili Hasan Ali Yücel'in de kendisine sıcak bakmadığını göstermektedir." Dölen, *a.g.e.*, C. III, s. 121. Baltacıoğlu hakkında en son biyografik çalışmayı ortaya koyan İrfan Erdoğan, gecikmenin sorumlusu olarak şu değerlendirmede bulunmuştu: "Gerçekten de Milli Şef İsmet İnönü, bizzat Hasan Ali Yücel'e 'İsmail hakkı Bey'den üniversitede istifade edelim' dediği halde bu gecikme neden olmuştu? Bu hususta en yetkili kişinin Hasan Ali Yücel olduğu dikkate alınırsa gecikmenin kaynağı bizzat o olabilir miydi? Öyle ise şayet neden?" Bkz. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 285. Erdoğan bu sorusuna cevap vermemiştir.

⁴⁴ Hasan Ali Yücel hakkında ayrıntılı bir biyografi kaleme alan Tanıl Bora, Yücel'in Baltacıoğlu'nun üniversiteye dönmesindeki rolünü şöyle yorumlamıştı: "İnönü'nün Mustafa Kemal döneminin dışlananlarını rehabilite etme siyasetini, Yücelin de üniversiteye 'uyarladığı' söylenebilir. 1933'te Darülfünun'un İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülmesiyle görevden uzaklaştırılan İslamcı düşünür Ferit Kam'ı geri aldurttu mesela. Yine 1933 tasfiyesine uğrayanlardan, eğitim ve milli kültür üzerine yorulmak bilmeden yazan İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun iade-i itibarına yardım etti... Artık Ankara'ya her gelip gidişinde uğradığı Yücel, 1941 Kasım'ında onu arayıp eski kürsüsünün (sosyoloji) DTCF'de kendisine verileceğini müjdeder." Bkz. Tanıl Bora, *Hasan Ali Yücel*, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s. 256. Tanıl Bora, bu yorumu yaparken Baltacıoğlu'nun üniversiteye geri dönüşündeki gecikmeyi dikkate almamış görünüyor.

⁴⁵ Dölen, *a.g.e.*, C.III, s. 421; İrfan Erdoğan ise Bakan Yücel'i sorumlu görmekte birlikte, nedenini anlayamadığını belirtmişti. Bkz. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 285; Emre Dölen'nin Baltacıoğlu ile Bakan Yücel arasında geçmişe dayanan yakın ilişkiyi görmediği ve Baltacıoğlu'nun mektuplarından habersiz olduğu için Yücel'i sorumlu tutması yanlış bir yorumdu.

⁴⁶ Hasan Ali Yücel'in Baltacıoğlu'na karşı iyi niyetli, onore edici davranışlarını Baltacıoğlu'nun mektuplarından izlemek mümkündür. Bkz. Tuna Baltacıoğlu, "Altunzade Köşkü'nden Mektuplar: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Ayşe Saime Baltacıoğlu, Tuna Baltacıoğlu'ndan Altan Baltacıoğlu'na", *Posta Kutusu*, S. 3, Bahar 2004, s. 94-137; Söz konusu yazıdan beni haberdar eden ve fotokopisini lütfeden Ali Baltacıoğlu'na teşekkür ederim.

⁴⁷ Hasan Ali Yücel hakkında ayrıntılı bir biyografi yazan Tanıl Bora, "1933 tasfiyesine uğrayanlardan, eğitim ve milli kültür yorulmak bilmeden yazan İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun

İH. Baltacıoğlu'nun, İnönü ve Yücel'in olumlu yaklaşımlarına rağmen üniversiteye geri dönmesi uzun sürmüştü. Kaynakların suskunluğu karşısında doyurucu bir açıklama yapmak mümkün görünmemektedir⁴⁸. Bir izah şekli Bakan Yücel'in bakanlığının ilk zamanlarında üniversiteye yönelik tasarruflarında güçlük çektiği, yani bakanlık bürokrasisi üzerinde tam hâkimiyetini sağlayamadığıdır. Niyazi Berkes'in anılarında tayini hakkında yaşadığı güçlükler buna ilginç bir örnektir⁴⁹. Tüm kaynakların, değerlendirme ve yorumların ışığında, Tevfik Sağlam'ın dönüş şekli ve Baltacıoğlu'nun hemen milletvekili yapılması olguları beraber düşünüldüğünde; Baltacıoğlu'nun üniversiteye dönüşündeki gecikme bir kararsızlık ve sonrasında "şekli bir dönüş"ün tercih edilmesiyle itibarını iade etme biçimindeki nihai kararlar açıklanabilir⁵⁰.

B- Tevfik Sağlam (1882-1963)

Tevfik Sağlam 1903'te Askeri Tıbbiyeyi bitirmiştir. Sonrasında Gülhane'de görev almıştır. 1909 yılında Haydar Paşa'da yeni kurulan sivil tıp fakültesinde Laboratuvar şefliğine atanmıştır. 1912'de Balkan Savaşı'na katılmıştır. I. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesinde III. Ordu Sıhhiye Reisi olmuştur. Mütareke Dönemi'nde Gülhane'ye Başhekim ve Müdür olarak atanmış kısa bir sonra 1919 Nisan ayında Darülfünun Tıp Fakültesi, Mebadi-i Emraz-ı Dâhiliye Kürsüsü'ne geçmiştir. Burada da fazla kalmayarak Milli Mücadeleye katılmış Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi olmuştur. Milli Mücadele'den sonra Gülhane'de Dâhiliye Kliniği Profesörü olmuştur. 1924'te

iade-i itibarına yardım etti" şeklindeki değerlendirmesine katılmamak mümkün değildi. Bora, *a.g.e.*, s. 256.

⁴⁸ Baltacıoğlu, bir mektubunda kendisi bile üniversiteye dönmesinin gecikmesinin sebebini anlayamadığını şu ifadelerle açıklamıştı: "O mektubumda sana yazmıştım. Benim müderrislik işim sürüncemede kalınca son tedbir olarak İnönü'ye bir mektup yazdım ve bu işe bir son vermesini rica ettim." Bkz. Tuna Baltacıoğlu, *a.g.m.*, s. 124; Ayrıca İH. Baltacıoğlu'nun oğlu Ali Baltacıoğlu ile yapılan görüşmede bu gecikmenin nedeninin ne olduğu sorusu tarafımdan yöneltilmiştir. Ali Baltacıoğlu verdiği cevapta, savaş yıllarındaki bütçe zorluklarına dikkat çekmiştir.

⁴⁹ Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 144-147; Bora, *a.g.e.*, s. 230-231; Hasan Ali Yücel 1939'un yaz aylarında İstanbul Üniversitesi'nin Rektör hariç Dekanlarını istifaya zorlamış ve yerlerine yeni Dekanları tayin etmişti. Bkz. Dölen, C.IV, s. 413.

⁵⁰ Tevfik Sağlam, üniversiteye dönerken kendisi için kurulacak III. Dâhiliye Kliniği'ne bir hayli masraf yapılmıştı. Sonrasında da Sağlam Rektör olarak tayin edilmişti. Dolayısıyla Baltacıoğlu'ndan farklı olarak Sağlam'ın üniversite için uzun vadeli düşünüldüğü ortaya çıkmaktadır. Baltacıoğlu 1941 yılında önce konferansçı sıfatıyla ders ücreti karşılığında DTCF Psikoloji Bölümü'nde görev almış 27 Temmuz 1942'de kadrolu olarak DTCF'ye atanmıştı. Bkz. Baltacıoğlu, *a.g.e.*, s. 392; Baltacıoğlu, DTCF'de çok kalmayacak 1943 seçimleri öncesinde İnönü'nün isteğiyle milletvekili olmayı tercih edecek VII. ve VIII. Dönemlerde TBMM'de bulunacaktı. Bkz. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 287.

İstanbul Darülfünunundaki eski kürsüsüne atanmıştır. 1925'te I. Milli Türk Tıp Kongresi'nin genel Sekreterliğine seçilmiş ve sonrasında 1926'da Türk Kodeksi Komisyonu'na üye olmuştur. İstanbul Darülfünunundan izin alarak Milli Savunma Bakanlığı Sıhhiye Dairesi Reisi olmuştur. Aynı yıl Mirliva (General) rütbesine yükselmiştir. 1928 yılında ise askerlikten emekliye ayrılmış ve İstanbul Darülfünununa dönmek istemiş ise de Tıp Fakültesi yönetimi bu geri dönüşe izin vermemiştir. Sağlamın üniversiteye dönüşü ancak 1931'de mümkün olabilecekti⁵¹.

Tevfik Sağlam, II. Meşrutiyet'ten sonra kurulan sivil Tıp Fakültesi'nde iç hastalıkları kliniği laboratuvar şefi olmuştu. Ancak üniversite tarihimizde "şefler hadisesi"⁵² diye bilinen olay sonrası Tıp Fakültesi'nden ayrılmak zorunda kalmıştı. Bu olay Tevfik Sağlam'ın üniversiteden ilk ayrılmak zorunda kaldığı gelişme idi. Sağlam, 1927'de İstanbul Darülfünunundan izin alarak Milli Savunma Bakanlığı Sıhhiye daire başkanı olmuş ve mirliva (general= rütbesini almıştı. 1928'de askerlikten emekli olup üniversiteye dönmek istemişse de Tıp Fakültesi bu isteğini kabul etmemişti. Bu gelişmede Sağlam'ın üniversiteden ikinci kez ayrılmak zorunda kalması anlamına geliyordu.

1-Üniversiteden Uzaklaştırılma Süreci

Tevfik Sağlam'ın üniversiteden uzaklaştırılma süreci İH Baltacıoğlu'nunkinden farklıdır. Baltacıoğlu 1933 Üniversite Reformu'nun bir sonucu olarak yeni kurulan İstanbul Üniversitesi'nin yeni akademik kadrosuna alınmayarak tasfiye edilmişti. Tevfik Sağlam ise İstanbul Üniversitesi'nin yeni akademik kadrolarını belirleyecek ıslahat komisyonunun her fakültede oluşturulan tasfiyede görüşlerine başvurulduğu resmi hüviyeti olmayan uzman "eksper heyeti"nin Tıp Fakültesi'ndeki heyette yer alan üç kişiden biriydi. Yani Sağlam Tıp Fakültesi'nde yapılan tasfiyede görüşü alınan akademisyenlerden biriydi⁵³. Tevfik Sağlam dönemin Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip tarafından yeni kurulan İÜ Tıp Fakültesi

⁵¹ Tevfik Sağlam hakkında ölümünden sonra Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği tarafından üç ciltlik bir eser hazırlanmıştı. Bkz. Tevfik İsmail Gökçe-Neşati Üster, *Tevfik Sağlam*, C.III, Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği Yayını, İstanbul 1966, 1968, 1971. Ayrıca Aykut Kazancıgil ile Hüsrev Hatemi tarafından Sağlam'ın **Nasıl Okudum** adlı çocuklukta Tıp Fakültesi öğrenciliğine uzanan anılarının Giriş kısmında ayrıntılı bir biyografisi yazılmıştır. Tevfik Sağlam, *Nasıl Okudum*, 3. Baskı, haz. Aykut Kazancıgil-Hüsrev Hatemi, İÜ Cerrah Paşa Fak. Yay. İstanbul 1981, s. 1X-XXI.

⁵² Şefler hadisesi hakkında bkz. Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi, C. I: Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 423-432.

⁵³ Bu konuda bkz. Dölen, *a.g.e.*, C. III, s. 274, 284, 541, 542.

Dekanlığı'na atanacaktı⁵⁴. Tevfik Sağlam'ın Tıp Fakültesi Dekanı sıfatıyla görev yaptığı on ay süresince karşılaştığı iki büyük sorun vardı, bu sorunlardan birincisi Haydar Paşa'daki Tıp Fakültesi'nin Avrupa yakasına taşınmasının getirdiği sorunlardı⁵⁵. İkinci sorun ise Tıp Fakültesi bünyesinde Almanya'dan kaçan bilim adamlarının yüksek sayıda diğer fakültele nispetle istihdamıydı ve bu istihdamın ortaya çıkardığı uyum sorunlarıydı⁵⁶. Bu gelişmeler yaşanırken T. Sağlam'ın Tıp Fakültesi'ne Dekan olarak tayin eden Dr. Reşit Galip Milli Eğitim Bakanlığı'ndan ayrılmış yeni Milli Eğitim Bakanı Hikmet Bayur olmuştu⁵⁷. T. Sağlam yeni bakanla uyumlu bir çalışma içine giremeyecekti⁵⁸. Hikmet Bayur bu durum karşısında ve mali açıdan tasarruf kaygılarıyla Tıp Fakültesi'nde üç tane dâhiliye kliniğine yer olmadığı gerekçesiyle T. Sağlam'ın kliniğini kaldırma yoluna gitmiştir⁵⁹. Bunun için kullandığı yöntem 2467 Sayılı ve 29 Mayıs 1934 Tarihli "İstanbul Üniversitesi'nin Muvazene-i Umumiyyeye Alınmasına İlişkin Kanun"u araç olarak kullanmıştır. Bu kanunla yeni İstanbul Üniversitesi'nin nihai kadrosu ortaya çıkmış oluyordu⁶⁰. Tıp Fakültesi'nde artık üç yerine iki dâhiliye polikliniği olacaktı. Bu kliniklerden birisi Almanya'dan gelen Erich Frank'ın yönetimine verilecek, ikinci klinik ise eskiden olduğu gibi Atatürk'ün özel doktorluğunu da yapan Neşet Ömer İrdelp'in yönetiminde olacaktı. Diğer yandan bu kanunla diğer fakülteleri de kapsayan çok sınırlı da olsa küçük bir tasfiye yapılmıştı⁶¹.

2- Üniversiteye Geri Dönüşü

Tevfik Sağlam, Üniversiteden ayrılmak zorunda kaldıktan sonra zamanın Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam'ın yardımıyla Haydarpaşa Numune Hastanesi'nde görev almıştır⁶². Tevfik Sağlam'ın Baltacıoğlu örneğinde olduğu gibi üniversiteye geri dönüşünde doğrudan veya dolaylı yardımcı olan kişiler söz konusuydu. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Sağlam'ı I. Dünya Savaşı'ndan, Milli Mücadele'den tanımaktaydı⁶³. İnönü 1941 yılının Şubat

⁵⁴ Gökçe-Üster, *a.g.e.*, C. III, s. 79; Dölen, *a.g.e.*, C. III, s. 335.

⁵⁵ Bu sorunlar hakkında bkz. Dölen, *a.g.e.*, C. III, s. 153-167.

⁵⁶ Almanya'dan gelen bilim adamlarının sayısal olarak en fazla istihdam edildiği fakülte, Tıp Fakültesi idi. Bkz. Dölen, *a.g.e.*, C. III, s. 500-506.

⁵⁷ Bu konu hakkında bkz. Dölen, *a.g.e.*, C. III, s. 15-22.

⁵⁸ Gökçe-Üster, *a.g.e.*, C. III, s. 135, 185-191.

⁵⁹ Gökçe-Üster, *a.g.e.*, C. III, s. 186-187.

⁶⁰ Dölen, *a.g.e.*, C. IV, s. 91-96.

⁶¹ Dölen, bu tasfiyeyi "ikinci tasfiye" başlığı altında incelemiştir. Bkz. Dölen, *a.g.e.*, C. IV, s. 96.

⁶² Gökçe-Üster, *a.g.e.*, C. I, s. 128.

⁶³ Erdal İnönü, babasının sofrasında Tevfik Sağlam'ı sık gördüğünü anımsamakta ve şunları söylemektedir: "Babamın Tevfik Sağlam Paşa ile savaş yıllarında cephede beraber çalışmış

Ayında sağlam ile Üniversite Reformu'nu yedi yıllık bir değerlendirmesini kapsayan ayrıntılı bir rapor istemişti⁶⁴. Tefik Sağlam'ın bu raporu Üniversite Reformu'nun sonuçlarına dair ilk ayrıntılı değerlendirmeydi. Raporu Alman hocaların seçilmelerinden Türkiye'deki performanslarına Türk hocaların ise yedi yıllık süreç içerisindeki reformun ruh ve felsefesine uyum gösterip göstermedikleri ele alınmış ve öğrencilerin başarı durumlarına ilişkin değerlendirmelerde de bulunulmuştur⁶⁵.

Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Tefik Sağlam'ı I. Dünya Savaşı'ndan itibaren tanımaktaydı. Mütareke İstanbulu'nda Dr. Sağlam, vefakârlık göstererek Çakmak'ın küçük kızının bir sağlık sorunuyla yakından ilgilenmişti⁶⁶. Mareşal 1934'te kızı aracılığıyla Sağlam'ın üniversiteden atılmasını nedenini sorarak ilgisini göstermişti⁶⁷. Çakmak, Sağlam'ın üniversiteden ayrılmak zorunda kalmasından sonra da dönüş ihtimalleri üzerine de ondan bilgi almaya devam etmiştir. Örneğin birinci iç hastalıkları kliniği kürsü yöneticisi Neşet Ömer İrdelp'in milletvekili seçilmesi üzerine boşalan kürsü yöneticiliği için Sağlam'ın bilgi ve görüşünü istemişti⁶⁸. Mareşal, Milli Şef döneminde 1044 yılına dek Genel Kurmay Başkanlığı görevinde bulunmuştu. Dolayısıyla Tefik Sağlam'ın üniversiteye dönüş tarihi olan 1942 yılında Çakmak'ın Genel Kurmay Başkanlığı görevi devam ediyordu. Sonuç olarak Çakmak'ın, Sağlam'ın geri dönüşünde bir katkısı olduğu yorumunda bulunmak yanlış olmayacaktır.

Hasan Ali Yücel ise Tefik Sağlam'ın üniversiteye dönüşü esnasında Milli Eğitim Bakanı idi. Bakan Yücel, göreve getirilmesinden kısa bir süre sonra İstanbul Üniversitesi'nde Dekanlar seviyesinde bir değişikliğe gitmişti. 1939 yılında (Tefik Sağlam'ın tasfiyesinden sonra 1934'te Tıp Fakültesi Dekanı olan Nurettin Ali Berkol dâhil) Dekanların istifalarını sağlamış ve yerlerine

olmaktan gelen daha yakın bir ahablığı vardı." Bkz. Erdal İnönü, *Anılar ve Düşünceler*, C. I, 17. Baskı, İdea Yay., İstanbul 1998, s. 38.

⁶⁴ Raporun metni için bkz. Gökçe-Üster, *a.g.e.*, C. III, s. 80-99.

⁶⁵ Bu raporun bir değerlendirmesi için bkz. Cafer Güler, "Tefik Sağlam'ın İki Mektubu ve Bir Raporu Işığında 1933 Üniversitesi Reformu", *Kebikeç*, S. 34, 2012, s. 295-321.

⁶⁶ Mareşal'ın ayrıntılı bir biyografisinde bu olay şöyle anlatılmaktaydı: "Beşiktaş'ta valide Çeşmesi'nde iki odalı kiralık bir eve sığınan aile efradı bin bir heyecan içinde yaşadıkları sırada küçük kız Muazzez menenjit hastalığına tutuldu. Hastaya bakmak için bile doktorlar eve gelmiyorlardı. Nihayet paşanın hürmetkârlarından Prof. Dr. Tefik Salim Paşa haberdar edilmiş ve kızın tedavisine o başlamıştı." Bkz. Süleyman Külçe, *Mareşal Fevzi Çakmak. Siyasi ve Hususi Hayatı*, 2. Baskı, 2. Kitap, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1953, s. 20.

⁶⁷ Sağlam, Mareşal'ın isteği üzerine üniversiteden atılma nedenlerini anlatan mektubun metni için bkz. Gökçe-Üster, *a.g.e.*, C. III, s. 185-191.

⁶⁸ Sağlam'ın bu konuda bilgisini ve görüşünü soran Mareşal'e yazdığı mektubun metni için bkz. Gökçe-Üster, *a.g.e.*, C. III, s. 192-194.

yeni Dekanlar tayin etmişti⁶⁹. Yücel, mevcut Rektör Cemil Bilsel ile de bir anlaşmazlık içindeydi⁷⁰.

1942 yılında İnönü'nün isteği ile Tevfik Sağlam'ın 1934'te kaldırılan 3. Dâhiliye Kliniği yeniden kurulacak ve bunun başına Tevfik Sağlam getirilecekti⁷¹. Bu gelişmenin anlamı, üniversite tarihimiz bakımından önemliydi çünkü 1933 üniversite reformuyla birlikte yapılan tasfiyeden sonra tasfiye olduğu fakültesine ve kürsüsüne geri dönen tek akademisyen Sağlam idi⁷². Bir yıl sonra ise Rektör Cemil Bilsel Bakanlar Kurulu'nun görev süresine uzatma yetkisi olmasına rağmen Hükümet bu yetkiyi kullanmayınca yaş haddinden emekli olacak ve yine İnönü'nün isteğiyle İstanbul Üniversitesi'nin yeni Rektörü Tevfik Sağlam olacaktı⁷³. Tevfik Sağlam'ın Rektörlüğü esnasında üniversite tarihimiz bakımından en önemli gelişme üniversitelere "özerklik tanıyan 4936 Sayılı Kanunun"un 13 Haziran 1946'da çıkarılması olmuştur. Rektör Tevfik Sağlam'ın bu kanunun çıkmasında önemli bir payı bulunmaktaydı⁷⁴. Tevfik Sağlam yaş haddinden emekli olduğu 1952'ye kadar Tıp Fakültesi'ndeki görevine devam etmişti. Sağlam, 1954, 1957 seçimlerinde CHP'den milletvekili adayı olmuş ancak seçilememişti. İsmet İnönü'nün damadı ve yakın çevresinde bulunan DP'ye muhalif ünlü **Akis** dergisini çıkaran Metin Toker'e göre eğer CHP 1957 seçimlerini kazansa idi İnönü'nün kafasındaki CHP'nin cumhurbaşkanı adayı Tevfik Sağlam

⁶⁹ Dölen, *a.g.e.*, C. IV, s. 413.

⁷⁰ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun anılarına bakılacak olursa Yücel'in İstanbul Üniversitesi Rektörü Cemil Bilsel'e soğuk baktığını hatta değiştirmek istediği ancak Bilsel'i İnönü tuttuğu için bunu yapamadığını anılarında anlatmaktadır. Bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Anıların İzinde*, Birinci Kitap, Remzi Yayınevi, İstanbul 1977, s. 318-319.

⁷¹ Sağlam 1952 yılında emekliye ayrılırken yapılan törende yaptığı konuşmada, İsmet İnönü faktörünü şu şekilde vurgulamıştı. "1942 senesinde tekrar üniversiteye girdim ve III. İç Hastalıkları Kliniği hocası oldum. III. İç Hastalıkları Kliniği'nin kurulması ve benim bu kliniğin başına getirilmem Sayın İnönü'nün emir ve telkinleri ile olmuştur. İnönü olmasaydı, daha uzun seneler bu klinik kurulmayacak ve ben de içinde on sene üniversiteye ve memleketime hizmet fırsatı bulamayacak bugünkü mesut günümü idrak edemeyecektim. Kendisini en derin şükran hislerimi tekrarlamak bir borçtur." Gökçe-Üster, *a.g.e.*, C.III, s. 247.

⁷² Sağlam, 1943 yılında rektör sıfatıyla İstanbul Üniversitesi'nin yeni öğretim yılının açılış konuşmasında şöyle bir ifade kullanmıştı; "Söze başlarken, beni yurdumuzun en yüksek bilim müessesesinin idaresi başına getiren büyük Milli şefimiz İsmet İnönü'ye ..." Bkz. Gökçe-Üster, *a.g.e.*, C.III, s. 100.

⁷³ Tevfik Sağlam 1943 yılında İstanbul Üniversitesi'nin 11. Ders yılına girerken rektör sıfatıyla yaptığı konuşmada şu ifadeleri kullanmıştı: "Söze başlarken beni yurdumuzun en yüksek bilim müessesesinin başına getiren büyük Milli Şefimiz İsmet İnönü'ye..." Gökçe-Üster, *a.g.e.*, C: III, s. 100.

⁷⁴ Gökçe-Üster, *a.g.e.*, C. III, s. 33; Emre Dölen, *Türkiye Üniversite Tarihi, C. V: Özerk Üniversite Dönemi (1946-1981)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2010, s. 58, 358.

olacaktı⁷⁵. Dr. Sağlam, 1961 seçimlerinde CHP'nin cumhuriyet senatosu adayı olmuşsa da seçilememiştir.

Türkiye'de veremle savaş deyince ilk akla gelen isim Tevfik Sağlam idi. Sağlam, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ölüm tarihi 1863'e dek bu mücadelede etkin bir rol almıştır. Bu alanda sivil toplum örgütlerinin kurucusu, yöneticisi ve aktif bir çalışanı olmuştu. Tevfik Sağlam ismi Türkiye'de veremle savaşın sembolü haline gelmiştir⁷⁶.

Sonuç

“Millî Şef Dönemi'nin (1938-1845) ilk aylarında yeni cumhurbaşkanı ve CHP genel başkanı İsmet İnönü'nün inisiyatifi ile, “eski muhalifler”in önemli bir kısmı siyasi hayata yeniden dönebilmişlerdi. Bu dönemin üçüncü yılında ise yani 1942 yılında 1933 reformunun parçası olan tasfiyenin sayısı az olmakla birlikte yaşayan bazı mağdurları yine aynı şekilde İnönü'nün desteğiyle üniversiteye dönmüşler ve böylelikle mağduriyetleri bir ölçüde giderilmişti.

İsmail Hakkı Baltacıoğlu, 1933 üniversite reformuyla birlikte yürütülen tasfiye hareketinin sembol isimlerindendi. Çünkü Baltacıoğlu'nun bilimsel kalitesi ve eser vermedeki üretkenliği göz önünde bulundurulacak olursa bu kararın haksızlığı dikkat çekiyordu, Baltacıoğlu'nun tasfiyesindeki önemli etkinin siyasi nedenlere dayandığı açıktı. Çünkü adı geçen kişinin SCF denemesinde yer alması ve bu parti bünyesindeki faaliyetleri ve 1933 üniversite reformu esnasında Millî Eğitim bakanı olan Dr. Reşit Galip'le gazete sayfalarında polemiklere girişmişti. Aynı şekilde SCF'nin ileri gelenlerinden Ağaoğlu Ahmet Bey de bu partinin kapanmasından sonra yeniden CHF.'ye dönmemiş, mücadelesini çıkarmış olduğu Akın gazetesinde sürdürmüştü. Ağaoğlu Ahmet Bey de 1933 üniversite reformuyla birlikte kadro dışı kalmıştı.

İsmet İnönü'nün barış politikasının bir uzantısı SCF denemesi sonrasında siyasi hayattan uzaklaşmak zorunda kalan bu partinin genel başkanı Fethi Okyar'ın yeniden siyasi hayata kazandırılmasıydı. Okyar milletvekili seçildikten kısa bir süre sonra Refik Saydam hükümetinde bir süre Adalet Bakanlığı görevinde bulunmuştu. İsmet İnönü'nün İ.H. Baltacıoğlu'nun üniversiteye dönmesi ve bundan kısa bir süre sonra milletvekili seçilmesine verdiği destek daha ziyade Baltacıoğlu'nu da SCF denemesinin bir mağduru

⁷⁵ Metin Toker, *İsmet Paşa'yla On Yıl*, C. I: (1954-1957), Akis Yay., 2. Baskı, Ankara 1966, s. 215.

⁷⁶ Tevfik Sağlam'ın Türkiye'de veremle savaş konusundaki öncü rolü için bkz. Gökçe-Üster, *a.g.e.*, C. I, s. 37, 39, 44, 55, 5963, 65, 67, 73, 90, 94.

olarak gördüğü şeklinde yorumlanmalıdır. Çünkü eğer sadece Baltacıoğlu'nun 1933 üniversite reformunun bir mağduriyetinin giderilmesiyle sınırlı olsaydı Baltacıoğlu'nun üniversiteye dönüşünden altı ay sonra milletvekili yapılması yoluna gidilmezdi. Burada daha çok sembolik manada bir hatanın telafisi yoluna gidilmişti.

İ.H. Baltacıoğlu'nun üniversiteye dönüşünde eski öğrencisi ve Milli Eğitim bakanı Hasan Ali Yücel'in önemli rolü olmuştur. Bakan Yücel, daha göreve başlar başlamaz eski hocasının önce maddi sıkıntılarını gidermede, daha sonra dönemin önemli Milli Eğitimi'ne dair etkinliklerine çağırarak hocasının rehabilitesini gerçekleştirmişti. Diğer yandan bakan Yücel'in yanı sıra dönemin Milli Eğitim Bakanlığı üst kademesinin de hocaları olan Baltacıoğlu'nun üniversiteye dönüşüne kadar olan desteklerini esirgememişlerdi.

Tevfik Sağlam'ın üniversiteden ayrılmak zorunda kalması ve 1943 yılında İnönü'nün desteğiyle üniversiteye geri dönebilmesi, Baltacıoğlu'nun yaşadıklarından oldukça farklıydı. Sağlam, 1933 üniversite reformuyla beraber Tıp Fakültesi dekanlığına atanmıştı yani Sağlam, Baltacıoğlu'ndan farklı olarak ilk tasfiyenin kurbanı değildi. Ancak daha bir yıl bile geçmeden Reşit Galip'in yerine Milli Eğitim bakanı olan Hikmet Bayır zamanında üniversitenin genel bütçe içine alınması ve nihai kadrolarının belirlenmesini içeren bir kanunla kürsüsü kaldırılarak üniversiteden ayrılmak zorunda kalmıştı. Sağlam'ın üniversiteye dönüş sürecini, yine İnönü'nün insiyatifine borçlu idi. Şöyle ki İnönü, kendisinden 1941 yılının başlarında üniversite reformunun yedi yıllık uygulama sonuçlarını değerlendiren ayrıntılı bir rapor istemişti. Bu raporun sunulmasından bir yıl sonra Sağlam, 1034'te kaldırılan üçüncü iç hastalıkları kliniği yeniden kurularak üniversiteye dönmüş ve 1943'te İnönü'nün arzusuyla İstanbul Üniversitesi rektörlüğüne atanmıştı. Sağlam, böylelikle tasfiye edildiği fakültesine dönen tek kişi olmuştu. Sağlam'ın üniversitelere muhtariyet konusunda İnönü'yü cesaret vermiş, 1946 üniversiteler kanununun hazırlanmasında rektör sıfatıyla belirleyici rolü olmuştu.

Vurgulanması gereken bir nokta "Milli Şef Dönemi"nde İsmet İnönü'nün başlattığı barış politikasının, (eski muhaliflerle sınırlı kalmayıp sayısı sınırlı da olsa üniversite boyutunu kapsamaması), aslında bu döneme özgü bir uygulama olmadığı idi. Bu politika, Atatürk'ün sağlığında da izlenmişti. Bu açıdan 1938 öncesi ile 1038 sonrasındaki barış politikası bakımından bir devamlılık söz konusuydu.

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra askeri yönetim ("147"ler olayı diye anılan) çıkardığı bir kanunla 147 öğretim üyesini üniversitelerden tasfiye

etmişti. Bu akademisyenlerin üniversiteye geri dönebilmeleri ancak sivil yönetime geçildikten sonra İsmet İnönü'nün başbakanlığında kurulan koalisyon (CHP-AP) hükümetinin çıkardığı bir kanunla mümkün olabilmişti. Bu durum İsmet İnönü biyografisinde üniversite ile ilişkileri bakımından ayrıca dikkate alınması gereken husustu.

Kaynaklar

- AĞAOĞLU, Ahmet; *Serbest Fırka Hatıraları*, 2. Baskı, Baha Matbaası, İstanbul 1969.
- AĞAOĞLU, Samet; *Babamın Arkadaşları*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul ?
- AĞAOĞLU, Samet; *Siyasi Günlük*, Yayına Hazırlayan Cemil Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.
- AKANDERE, Osman; *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.
- ARSLAN, Ali; *Darülfünun'dan Üniversite'ye*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya; *II. Adam*, C. II, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1968.
- BALTACIOĞLU, İsmayıl Hakkı; *Hayatım*, Yayına Hazırlayan, Ali Y. Baltacıoğlu, Dünya Yayınları, İstanbul 1998.
- BALTACIOĞLU, Tuna; “Altunizade Köşkü'nden Mektuplar: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Ayşe Saime Baltacıoğlu, Tuna Baltacıoğlu'ndan Altan Baltacıoğlu'na”, *Posta Kutusu*, S. 3, Bahar 2004, ss. 94-137.
- BERKES, Niyazi; *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.
- BORA, Tanıl; *Hasan Ali Yücel*, İletişim Yayınları, İstanbul 2021.
- ÇIKAR, Mustafa; *Hasan Ali Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara 1997.
- ÇOKER, Fahri; *Türk Parlamento Tarihi*, C. II, TBMM Vakfı Yayını, Ankara 1996.
- DÖLEN, Emre; *Türkiye Üniversite Tarihi, C. I: Osmanlı Döneminde Darülfünun (1863-1922)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.
- DÖLEN, Emre; *Türkiye Üniversite Tarihi Darülfünun'dan Üniversiteye geçiş Tasfiye ve Yeni Kadrolar*, C. III, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- DÖLEN, Emre; *Türkiye Üniversite Tarihi, C. IV: İstanbul Üniversitesi (1933-1946)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- DÖLEN, Emre; *Türkiye Üniversite Tarihi, C. V: Özerk Üniversite Dönemi (1946-1981)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2010.

İsmet İnönü'nün "Barış Politikası"nın Üniversite Boyutu...

- ERDOĞAN, İrfan; *Cumhuriyetçi Muhafazakâr İsmail Hakkı Baltacıoğlu Bir Eğitim İnkılapçısının Hayatı*, 2. Baskı Alfa Yayınları, İstanbul 2021.
- GOLOĞLU, Mahmut; *Cumhuriyet'e Doğru*, Başnur Matbaası, Ankara 1971.
- GÖKÇE, Tevfik İsmail - ÜSTER, Neşati; *Tevfik Sağlam*, C.I, Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği Yayını, İstanbul 1966.
- GÖKÇE Tevfik İsmail-ÜSTER, Neşati; *Tevfik Sağlam*, C.III, Türkiye Ulusal Verem Savaş Derneği Yayını, İstanbul 1971.
- GÜLER, Cafer; "Tevfik Sağlam'ın İki Mektubu ve Bir Raporu Işığında 1933 Üniversitesi Reformu", *Kebikeç*, S. 34, 2012, ss. 295-321.
- GÜNEŞ, İhsan; *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri, (1919-1935)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.
- GÜNEŞ, İhsan; *Türk Parlamento Tarihi V. Dönem*, C. II, TBMM Vakfı Yayını, Ankara 2001.
- İNÖNÜ, Erdal; *Anılar ve Düşünceler*, C. I, 17. Baskı, İdea Yayınları, İstanbul 1998.
- KIRBY, Fay; *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, İmece Yayınları, Ankara 1962.
- KOÇAK, Cemil; *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, C. I, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- KÜLÇE, Süleyman; *Mareşal Fevzi Çakmak. Siyasi ve Hususi Hayatı*, 2. Baskı, 2. Kitap, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1953.
- OKYAR, Osman-Seyitdanlıoğlu, Mehmet; *Fethi Okyar'ın Anıları Atatürk, Okyar ve Çok Partili*, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul 1997.
- SAĞLAM, Tevfik; *Nasıl Okudum*, 3. Baskı, haz. Aykut Kazancıgil-Hüsrev Hatemi, İÜ Cerrah Paşa Fak. Yay. İstanbul 1981.
- SORGUÇ, Bahir; *1920'den 1981'e Milli Eğitim Bakanlığı*, MEB. Basımevi, Ankara 1982.
- SÜSLÜ, Azmi; *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin 50 Yıllık Tarihi*, DTCF. Yayınları, Ankara 1986.
- TOKER, Metin; *İsmet Paşa'yla On Yıl*, C. I: (1954-1957), Akis Yay., 2. Baskı, Ankara 1966.
- TUNÇAY, Mete; *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- TURAN, Şerafettin; *İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- UYAR, Hakkı; *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayınları, İstanbul 1998.

- ÜLKEN, Hilmi Ziya; *Türkiye 'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 3. Baskı Ülken Yayınları, İstanbul 1992.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet; *Anların İzinde*, Birinci Kitap, Remzi Yayınevi, İstanbul 1977.
- WIDMANN, Horst; *Atatürk ve Üniversite Reformu*, 2. Baskı, Çev. Aykut Kazancıgil-Serpil Bozkurt, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000.